

RECENZÍÓ

A munka és a kapitalizmus viszonya, vagyis mi marad a munkából?¹

Szalai Erzsébet (2024): *Mi a munka és mi a kapitalizmus? És mi jöhet utánuk?*
Napvilág Kiadó, Budapest, 126 oldal.

BAJNÓCZKI LAURA²

A kötet szervesen illeszkedik a szerző életművébe, különös tekintettel a két évvel korábban megjelent *Lélek és profitráta* (2022) című munkájára, amelyben a kapitalizmus működésének pszichoszociális vetületeit vizsgálta. Legfrissebb munkájában Szalai történeti-szociológiai perspektívából vizsgálja a kapitalista termelési módot, hangsúlyozva annak a munka világára kifejtett jelentős társadalmi hatását, s mindennek nyomán az egyének hétköznapi életére gyakorolt következményeit is. A kötet – *Mi a munka és mi a kapitalizmus? És mi jöhet utánuk?* – részletes idővonal mentén vezeti végig az olvasót a munka fogalmának alakulásán a marxista formációelmélettől a mai flexibilis foglalkoztatási modellekig. A szerző teoretikus háttértudása és gyakorlati példái

révén világít rá a kapitalizmus szerkezeti változásaira, miközben érzékenyen reagál a technológiai és társadalmi átalakulásokra.

Új könyvében a szerző tovább mélyíti ezt a tematikát, miközben a tőke és munka közötti viszonyrendszer elemzését egy történetileg árnyaltabb, strukturálisan komplexebb és társadalmilag érzékenyebb keretbe helyezi. A kötet egyik központi törekvése, hogy a kapitalizmus történeti kontextusának feltárása révén világítsa meg a munka világában lezajlott és jelenleg zajló változásokat. Továbbá mindezek hosszú távú társadalmi hatásait, különös tekintettel a mindennapi élet alakulására és az egyéni egzisztenciális élmény formálódására.

A bevezető rész világosan kijelöli azokat az elméleti és gyakorlati kérdéseket, amelyek mentén az elemzés halad. Rögtön a kötet elején közli a szerző, hogy a re-

¹ Szalai Erzsébet (2024): *Mi a munka és mi a kapitalizmus? És mi jöhet utánuk?* Napvilág Kiadó, Budapest, 126 oldal.

² PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program; e-mail: bajnoczki.laura@arts.unideb.hu

RECENZÍÓ

leváns szakirodalom tárházának csupán egy szeletét volt lehetősége feldolgozni a könyv megírásához, hiszen a munkaszociológiával foglalkozó irodalom teljes története egészen Marx idejére (az 1800-as évek közepére) tekint vissza.

A szerző rámutat arra, hogy a „*Mi a munka?*” kérdés nemcsak elméleti jelentőséggel bír, mivel annak megválaszolása elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük, milyen szerepet tölt be a munka a társadalmi újratermelés folyamatában és hogyan strukturalja az egyéni és kollektív identitásokat. Szalai deklarált célja nem pusztán a munka és kapitalizmus fogalmainak elméleti meghatározása, hanem annak vizsgálata is, hogy ezek értelmezése milyen mértékben bír relevanciával a kortárs társadalmakban (Szalai 2024).

A könyv három nagyobb szerkezeti egységre tagolódik, amelyek logikusan vezetnek végig az olvasót a munka fogalmi és történeti alakulásán, a kapitalizmus rendszerének elemzésén, valamint a munka átalakulásának lehetséges jövőbeli tendenciáin. Az első rész a munka – elsősorban a kapitalista társadalom keretei között megjelenő munka – történeti áttekintését nyújtja. A fejezet célja nem csupán a munka jelentés-tartalmának és funkcióinak feltárása, hanem az is, hogy egy időbeli dimenzió mentén helyezze el a munkavégzés különböző formáit és az ezekhez kapcsolódó társadalmi viszonyokat. Szalai (2024) itt egy idővonalat kínál az olvasónak, amely elősegíti a fogalmi és történeti tájékozódást. Ez a történeti háttér teszi lehetővé annak a megértését, hogy a munka nem önmagában vett és önkéntes emberi tevékenység, hanem társadalmilag meghatározott forma, amely történeti korszakokként eltérő jelentéssel és normatív tartalommal bír.

A második és egyben a legterjedelmesebb fejezete a könyvnek a kapitalizmus alapvető vonásait és működésmódját tárgyalja. A szerző itt párhuzamosan alkalmazza a „hagyományos marxi értelmezés” (Szalai 2024) és az értékkritikai elméleti irányzatok keretét, melyek ütköztetéséből formálja meg saját álláspontját. Szalai nem csupán közvetíti a különböző elméleti perspektívákat, hanem kritikai elemzésen keresztül mutat rá azok érvényességi hatáira és kiegészítési lehetőségeire. A hazai és nemzetközi szakirodalom bőséges feldolgozása során külön figyelmet szentel a munka fogalmának definiálására, amely kulcsfontosságú a könyv további részében kibontott társadalomelméleti következtetések szempontjából. A szerző az értelmezési keret kialakításakor Marx formáció elméletére támaszkodik, melyet egy kikristályosodott szerkezetként kezel, s annak minden oldalát ismerteti is. A marxi formációelméletet alkalmazva, a történelmi materializmus alapján bontja ki a társadalmi viszonyokat, különösen a termelés és munka viszonyának változásait.

A kötet harmadik része egy epilógus, mely a munka jellegének változását, valamint annak társadalomban betöltött szerepének újraértelmezését tematizálja. Szalai két kulcsfontosságú kérdést emel ki: egyrészt a munka tartalmi módosulását, másrészt annak társadalmi szerepét, amely jelentős transzformáción ment keresztül a késő modernitás időszakától napjainkig. A szerző hangsúlyozza, hogy a munka

RECENZIO

világában zajló változások nemcsak gazdasági-technológiai, hanem értékrendi átalakulással is együtt járnak. Ennek értelmezésére a szerző bevezeti a pszichopolitika fogalmát, amelyet Byung-Chul Han (2020) elméletére alapozva már korábbi munkáiban is alkalmazott. A pszichopolitika lényege, hogy a hatalomtechnikai működésmódok az egyén belső motivációinak és önkontrolljának formálásán keresztül érvényesülnek, nem pedig külső, kontrolláló eszközök által.

Szalai (2024) értelmezésében ez a változás különösen élesen jelenik meg a neoliberalizmus újkapitalista korszakában, amelyben a munkavégzés formái – például a szerző által is sokat említett, home office – olyan rugalmasságot követelnek meg, amely egy látszólagos szabadságérzetet kelt a munkavállalókban. Ezt a hamis szabadságot azonban valójában a folyamatos teljesítménykényszer és önmenedzsment strukturálja, amely egy belsővé tett kontrollfunkcióként működik (Hun 2019, Hun 2020, Stréhlí 2023). A munka így nemcsak gazdasági tevékenység, hanem a személyiség és önazonosság kialakulásának, illetve szabályozásának egyik fő színtere lesz. A folyamat során nem csupán a munkához való viszony változik meg, hanem az is, ahogyan az egyének önmagukat szemlélik és viszonyulnak saját értékességükhöz, társadalmi hasznosságukhoz. A könyv külön figyelmet fordít a munka történeti kontextusban való kialakulására is. Szalai ebben a tekintetben a feudalizmus idejéig vezeti vissza az immanens értékek – például a munkakényszer – megjelenését, s állítása szerint ezen értékek képezik a modern munkavégzés alapját. A szerző itt különbséget tesz a „konkrét” és az „absztrakt” munka között. Az előbbi a történetileg körülhatárolható kapitalista termelési módhoz köthető, míg az utóbbi a társadalmi viszonyok elszemélytelenedésével összefüggő jelenkori munkafelfogást tükrözi. Ezzel összhangban fogalmazza meg a szerző, hogy *„a tőke ebben a felfogásban már nem egy dolog, amelyet az ember csak úgy elragadhat az uralkodó osztálytól, hanem a totálissá vált pénz társadalmi formája, amely a tőke alakjában mintegy önmagára van visszacsatolva”* (Szalai 2024: 39). A pénz ebben az értelemben tehát nem csak egy fizetőeszköz. A kötet tartalma alapján a „totálissá vált pénz” egy olyan társadalmi viszonyt fejez ki, amely önmagát reprodukálja. A profitmaximalizálás és az értékviszonyok mind pénzben mérendőek és ez kihat a társadalom különböző szegmenseire, például a kultúrára, az intézményekre és a gazdaságra is. Az önmagára visszacsatolt tőke értelmezhető úgy, hogy a pénz, mint tőke nem külső forrásból, tárgyakból vagy a felhalmozott javakból nyer új értéket, hanem a saját értékén keresztül hozza létre az új pénzt. A társadalmi viszonyok, a jogi szabályozások és az intézmények is ezt a logikát követik. Szalai ezzel azt hangsúlyozza, hogy napjainkban a tőke nem pusztán fizikai tárgyak vagy tulajdonok halmaza, hanem egy mindent átható, önmagát újratermelő viszonyrendszer. A tőkének ezt a dinamikáját már nem lehet egyszerűen „elvenni” vagy „lekapcsolni” a társadalomról, mint a korábbi ipari társadalomban. A könyvben fejtegetett tézishhez kapcsolódik egy Szalai által is sokat hivatkozott közgazdász, Pogátsa Zoltán (2016), aki a „foglyul ejtett állam” metaforáját alkalmazza a neoliberalizmus rendszerére. Pogátsa és Szalai tőkére vonatko-

RECENZIO

zóna önreflektív értelmezését egyszerre tekinthetjük a neoliberális újkapitalizmus két oldalának: a politika és a pénz kettős uralmának. Szalai ugyanazon logika belső, esszenciális működését írja le, amelyet Pogátsa a közjogi mechanizmusok fogságaként ragad meg. Szalai azt emeli ki, hogy a tőke nem pusztán a magántulajdon tárgya, hanem önmagát reprodukáló, önmagára visszacsatolt pénzforma. Ebben a körforgásban ($M - \bar{A} - M'$) a profit már nem egyszerűen a megtermelt érték jussa, hanem maga a társadalom szervezőelve, vagyis minden gazdasági, kulturális és akár interszónális viszonyt alárendel a tőke önnövelésének. Ebben az értelemben a pénz a kapitalizmus totális társadalmi formája, amelybe beágyazódik a jog, a közigazgatás és a közpolitika is. Pogátsa „foglyul ejtett állam” metaforája arra mutat rá, hogy a pénzügyi szempontok erőteljesebb érvényesülése az intézményi döntéshozatalban alakítja át a demokratikus mechanizmusokat és a közérdek képviselőit. Nem egyszerűen arról van szó, hogy egy-egy érdekcsoport befolyást vásárol-e a törvényhozásban, hanem arról a rendszerszintű állapotról, amelyben a közintézmények – oktatási rendszer, környezetvédelmi hatóságok, hivatalok – a tőke önmagát szaporító gépezetének kiszolgálóivá válnak. A vállalatok és pénzáramlások „jogvédelme” fontosabbá válik a polgárok alapvető szükségleteinél, a szabályozások pedig nem a közjót, hanem a befektetők rövid távú hozamát tartják szem előtt. Ehhez kapcsolódik a munkaerőpiac és maga a munka társadalomban betöltött szerepének átalakulása. A neoliberális újkapitalizmus arra sarkallta a vállalatokat és a kormányokat, hogy a hagyományos, élethosszig tartó álláshelyeket felváltsák a rugalmas, atipikus foglalkoztatási formák: részmunkaidő, határozott idejű szerződések, alkalmi és platformmunka. Ezek a modellek lehetővé teszik, hogy a tőke minden kockázatot és költséget – a munkaerő képzésétől az egészségügyi ellátásig – a munkavállalókra hárítson, miközben a profitmaximalizáló folyamatosan növekszik. A rugalmasság térnyerése azonban nem pusztán egyetlen országra konkretizálható jelenség, mivel a globalizáció révén a munkaerőpiac egy egységes, nemzetközi versenytér lett, ahol a tőke koronként és országhatáron átívelő mozgékonyasága kiszorítja a munkaerő egységességét és kollektív alkuerejét. Az olcsóbb munkaerőért folytatott verseny, a szabályozási verseny és a globális gyártó és elosztási hálózatok (például multinacionális cégek) mind azt a Szalai (2024) által leírt totális pénzlogikát erősítik, amelyet Pogátsa (2016) szerint az intézményi keretek is támogatnak. Így a „foglyul ejtett állam” és a „totálissá vált pénz” két egymást feltételező dimenziója ugyanannak a neoliberális újkapitalizmusnak, mivel az egyik az intézményrendszer, a másik a társadalmi formák belső dinamikája felől mutatja meg, hogyan emelkedik a tőke önnövelése minden egyéb társadalmi cél fölé és miként torzítja el a munka szerepét a társadalomban. Például, a(z) (rugalmas) atipikus foglalkoztatás a globális verseny eszközként vált miközben számos új lehetőséget is biztosít. Az elmúlt évtizedben a távmunka rugalmassága vált fő vonzerővé, hiszen a munkavállalók életútjai egyre inkább differenciálódnak és az individualizmus erősödésével növekszik az igény a

RECENZIO

saját időbeosztásra (Beck 2003). A globalizált munkaerőpiac új formákat tett lehetővé, hiszen egyre gyakoribb, hogy valaki otthonról, mégis egy külföldi cég szervezeti kultúrájához igazodva dolgozik, miközben különböző időzónák és kulturális eltérések kihívásaival néz szembe a napi együttműködés során. A fentebb vázolt tőke totális logikája a foglalkoztatás terén a flexecurity elvében jelenik meg, vagyis miközben a munkahelyek rugalmas, atipikus formái terjednek, ezzel párhuzamosan lazulnak a munkavédelmi garanciák. Ennek a jelenségnek az egyik hazai példája, a 2012 és 2024 közötti Munka Törvénykönyvének a módosításai (Mt. 196.§), melyek fokozatosan lebontották a munkavédelmi keretek egy részét (pl. felelősségmegosztás, balesetvédelem, költségtöbblet), ami még inkább a dolgozók terhére hárította az otthoni infrastruktúra költségeit. A 2020-as Covid 19 járvány idején aztán kényszerhelyzetben, ahol csak lehetséges volt sok cég gyorsan bevezette a home office-t (ELA 2023). A járvány után viszont a dolgozók többsége ragaszkodott a megtapasztalt rugalmassághoz, legalább heti néhány nap távmunka keretében (ELA 2023; Stréhlí 2023), így a jelenléti munka kiszervezése és különböző helyről történő elvégzése nem csupán pillanatnyi megoldás maradt. A távmunka egyszerre jelenti a technológiai újítások megjelenését és a Szalai által vizsgált pszichopolitikai működésmód gyakorlati példáját, hiszen a dolgozó önálló menedzselése és a folyamatos teljesítménykényszer együtt erősítik a tőke önnövelő szerepét a munka világában. Ezzel párhuzamosan a vállalatok egyre kifinomultabb digitális felügyeleti eszközöket alkalmaznak (képernyő monitorozás, automata időmérés, teljesítménymutatók), amelyek a profitlogika diktálta munkaidő- és teljesítménykövetést a privát szféra határain túl is érvényesítik. Ezek alapján a távmunkában a rugalmas foglalkoztatás jellege tovább erősödik, mivel az otthoni munkaszervezésben az online felügyeleti eszközök és az önmenedzsmen elvárásai felerősítik a profitlogika diktálta munkaidő és teljesítménykövetést. Fontos megemlíteni, hogy Szalai Erzsébet több alkalommal is utal a globalizáció, a mesterséges intelligencia, valamint az automatizáció által kiváltott változásokra, amelyek közvetve befolyásolják a munka szerkezetét és értelmezését. Mindezek ellenére az említett témakörök külön fejezetet nem kapnak. Különös figyelmet érdemel, tekintettel a technológiai fejlődés és a munkavállalói értékrend változása – például a rugalmasság, autonómia, időmenedzsmen preferenciája – szorosan összefonódnak (Stréhlí 2023).

Szalai Erzsébet kötete egy teoretikusan megalapozott, strukturált és gondosan dokumentált munka, amely kritikai szemlélettel tárja fel a kapitalizmus jelenkori változásait a munka fogalmán keresztül. A szerző érzékenyen egyensúlyoz az elméleti mélység és az olvasói érthetőség között, bár a könyv komoly szakmai jártasságot igényel. Ezért gyakorlati példákkal, ábrákkal és világos gondolatvezetéssel támogatja a megértést, így a mű nemcsak a szűken vett akadémiai közösség, hanem a kritikai társadalomelmélet iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is releváns és hozzáférhető.

RECENZÍÓ

A kötet leginkább abban hoz új lendületet, ahogy a historikus távlatok és a mai munkagyakorlatok között párhuzamot von, miközben a pszichopolitika fogalmával mélyebb megértést kínál a munka belső önmenedzsmentjéről. Némi hiányérzet az-zal kapcsolatban fogalmazható meg, hogy a könyv a globalizáció árnyoldalain túl az általa nyújtott lehetőségekre nem terjed ki, holott talán érdemes lett volna egy ön-álló fejezetet szánni erre is. A szerző értelmezésében a globalizáció elsősorban kockázatforrás, ugyanakkor fontos lenne más szempontokat – például a munkaerőpiac nyitottságát vagy a technológiai fejlődés pozitívumait – is mérlegre helyezni. Összes-ségében azonban a kötet kulcsfontosságú hozzájárulás a munkaszociológiai és kriti-kaï gazdaságelméleti diskurzusokhoz, alapot teremtve a további kutatások számára.

Irodalom

- Beck, U. (2003): *A kockázattársadalom: Út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest.
- ELA (2023): *The rise of teleworking: Improvements in legislation and challenges for tackling undeclared work*. <https://www.ela.europa.eu/sites/default/files/2023-12/output-paper-teleworking-March-2023-Plenary.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. 07. 02.)
- Han, B.-C. (2019): *A kiegészítés társadalma*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Han, B.-C. (2020): *Pszichopolitika: A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Pogácsa Z. (2016): *Magyarország politikai gazdaságtana: Az északi modell esélyei*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Stréhli G. (2023): Home office munkavégzés és a vezetői attitűd kölcsönhatásai. *Ma-gyar Közigazgatás*, 11(1): 64–81. <https://doi.org/10.32575/ppb.2023.1.4>
- Szalai E. (2024): *Mi a munka és mi a kapitalizmus? És mi jöhet utánuk?* Napvilág Ki-adó, Budapest.